

Ivana Lučić-Todosić

Naučni institut za veterinarstvo Srbije

todosic@gmail.com

Heroizam u likovima Narodnih heroja: potrošeni simbolički kapital naroda Jugoslavije?

Apstrakt: Društveno konstruisani, institucionalno izabrani Narodni heroji Jugoslavije, povezali su najpre u koherentnu celinu narative o Drugom svetskom ratu u Jugoslaviji, da bi kroz kasnije upotrebe obeležili prostorno i simbolički svet u kome su živeli, kretali se i radili stanovnici Jugoslavije. Mrtvi i živi i narodni heroji, kao nosioci najviših vrednosti, predstavljali su simbolički kapital koji je izvršio uticaj na formiranje kolektivnih identiteta dvadeset miliona Jugoslovena. Preko kanonizovanih herojskih biografija otkrivaju se paradigmatični obrasci i vrednosti na kojima su nastali herojski likovi. Rad razmatra heroizam narodnih heroja kao simbolički kapital koji su baštinili narodi Jugoslavije. Cilj je da bio da se utvrdi struktura ovog herojskog modela i otkriju sličnosti i razlike između univerzalnih herojskih vrednosti, herojske paradigme Homo Dinaricus i heroizma narodnih heroja. Kao eksponenti herojske relevantnosti istorijskog trenutka narodni heroji otkrivaju empirijsku i ontološku stranu svog heroizma.

Cljučne reči: heroizam, narodni heroji, Jugoslavija, biografija, figure sećanja, simbolički kapital

Uvod

Osnovna ideja ovog rada je istraživanje simboličkog kapitala narodnih heroja Jugoslavije preko koncepta heroizma koji su otelotvorili likovi izabranih heroja, njihovo poređenje s univerzalnim konceptima heroizma i konceptom dinarskog heroizma. Cilj je da se utvrde simbolički modeli reprezentacije heroizma narodnih heroja kao vrednosti koje su uticale na društvo i izvršile ključnu ulogu u legitimaciji političke vlasti jugoslovenskih komunista i delovale kao ve-zivo multietničkog jugoslovenstva. Uobičajena državna upotreba njihovih imena i likova u javnom diskursu stvorila je od njih ikone, pretvarajući ličnosti palih heroja u sakralne likove NOB-a i revolucije. Može se reći da su herojski životi ličnosti izabranih da budu narodni heroji služili kao sistem znakova koji kontrolišu grupna ponašanja (Klap 1954, 1962; Makolkin 2000). Zato je izgledalo kao da su i u miru bili zaduženi za odbranu zemlje i njenih glavnih vrednosti. Ipak u tome nisu uspeli. Kako su se menjale društvene i političke okolnosti u državi,

tako su se menjale uloge heroja u javnom prostoru. Za herojima se „posezalo“ u osetljivim društvenim situacijama. Tako su, na primer, zbog potrebe umanjavanja napetog etničkog sukoba na Kosovu i Metohiji, početkom 80-ih godina XX veka, prizivani likovi narodnih heroja Bore i Ramiza, koji su simbolizovali nesebično žrtvovanje za bratstvo dva naroda, srpskog i albanskog. Dok su na manifestnoj simboličkoj ravni likovi heroja vršili različite društvene funkcije¹, latentno su otkrivali značenja koja su ih dovodila u supregnuti sukob sa vrednostima jačajućih ideologija nacionalizma i vrednosnim principima osnovnog dinarskog herojskog modela. Danas izgleda kao da je sav simbolički kapital narodnih heroja potrošen i da ga više nikada nije moguće povratiti. Ipak, istorija nas uči da ovi procesi nisu nepromenljivi, zato je pravo vreme da se uđe u ovaj ohlađeni simbol i utvrdi od čega se sastoji.

Kontekst

Za vreme i nakon Drugog svetskog rata u Jugoslaviji je uspostavljen, unutar partijsko-komunističke komemorativne prakse i rituala koji su je pratili, herojski sistem u kome su mrtvi i živi narodni heroji predstavljali simboličku vojsku i mitsku nepobedivu silu u odbrani tekovina Narodnooslobodilačke borbe, koju je predvodio trostruki narodni heroj Josip Broz Tito. Formirani kroz dve faze, ratnu i posleratnu, prenosili su, kroz svoje likove, iskustvo borbe za slobodu i novu zemlju kao duboko proživljeno ratno iskustvo i delili ga sa svim stanovnicima Jugoslavije. Reprezentovali su snagu svenarodnog jedinstva i unitarističku snagu komunističke partije u borbi protiv nadmoćnih neprijatelja. Njihova uloga ogledala se u homogenizaciji pamćenja Drugog svetskog rata i građenju moralnog jedinstva na kome počiva država. U godinama nakon rata izgrađen je mit o narodnim herojima, koji je preko školskih programa, štampe, televizije, političkih govora, literature, spomenika, naziva ulica, objekata i mesta, postao sveprisutan i neizbežan deo svakodnevne socijalne imaginacije. Stvaraoci i inspiratori ovog političkog mita bile su nove jugoslovenske elite, koje su odlukama političkog rukovodstva zemlje birane iz svih jugoslovenskih Republika. Zato će ovaj mit nositi dvojstvo sredine iz koje su potekli i ideologije koju su prihvatili i nastojali da slede. Njihovo neprekidno prisustvo u javnom životu,

¹ Osnovne funkcije koje prema Orinu Klapu (Orrin Klapp) heroji mogu da ostvaruju u društvu su: funkcija razlikovanja (u kojoj lik heroja služi kao nosilac novog tipa i nove društvene uloge), funkcija institucionalizovanja uloga, funkcija profesionalizacije, funkcija pružanja pojedincima slike o sebi, funkcija kontrole statusom modifikacije i funkcija opšteg doprinosa društvenih tipova konsenzusu (Klapp 1962, 18–23). U različitim periodima od svog nastanka narodni heroji su, na opštem i lokalnim nivoima, ispunjavali neku od ovih funkcija.

memorizovanje u ulogama heroja, privilegije i ugled koji su uživali živi heroji, učinili su ih nedodirjivim, a žrtva koju su podneli u ime svih stanovnika Jugoslavije, gotovo sakralnim.

Vreme u kome je nastajao koncept narodnog heroja bilo je istovremeno vreme nabijeno velikim političkim i društvenim tenzijama². Tarnerovski bi se moglo reći da se izbor likova narodnih heroja dešavao u vremenima društvenih drama (v. Turner 1983) kada je rukovodstvu zemlje bilo stalo da pokaže u čemu se nalazi njegova snaga i odakle crpi poziciju i autoritet. Među nosiocima ovog prizanja našle su se ličnosti iz cele Jugoslavije, koje je pobednička nomenklatura izabrala iz svake Republike, u odnosu na ratno učešće. Ipak, najveći broj heroja stigao je iz dinarskih krajeva (Crne Gore, Bosne i Hercegovine i Hrvatske) i kao da je potvrđivao visoko postavljene patriotske i herojske norme zamišljenog Homo Dinaricusa.

Iako su se desile velike promene u državnim sistemima zemalja koje su nastavile da postoje nakon raspada Jugoslavije, likovi narodnih heroja ostali su i dalje prisutni da deluju u javnom prostoru izazivajući različite reakcije i interpretacije. Ponovne pojave likova narodnih heroja u medijima gotovo uvek su vezane za identitet koji će se potvrditi preko potvrđenog lika heroja ili će se pak dovoditi u pitanje preko neke vrste kompromitacije javne slike o heroju. Kako se heterogeno sećanje novih generacija usmerava iz više političkih centara, ono oblikuje nove tačke oslonca i identifikacije s izabranom nacionalnom prošlošću i likovima izabranih heroja, te su i likovi narodnih heroja Jugoslavije odavno prešli u prošlost. Nekadašnje ikone socijalističke Jugoslavije danas su samo simboli nestale države.

Osnovna karakteristika likova narodnih heroja Jugoslavije jeste da su oni nosioci simboličkog kapitala³ grupe i države koja ih je izabrala. Vrednosti koje su otelotvorili – partizanski patriotizam, narodni antifašizam, jednakost i bratstvo među jugoslovenskim narodima – bile su neupitne i predstavljale su utemeljujuću snagu države. Institucionalizovano odabrani, promovisani i slavljani činili su deo državno-partijskih rituala u kojima su izdvojeni od ostalih boraca i učesnika NOB-a. Osim što su imenovani kao skup pobjednika bez

---

² Za opis atmosfere, analizu događaja i problema sa kojima su se Jugoslavija i njeno rukovodstvo bili suočeni na unutrašnjem i spoljnopolitičkom planu iz perspektive zainteresovanih posmatrača v. Pavlović M. 2009.

³ Instituiranje određenog identiteta ili titule predstavlja čin imenovanja, odnosno nametanja određene društvene stvarnosti koji ulazi u simbolički kapital. Burdije govori o karakteru i ulozi simboličkog kapitala, koji činom instruiranja postaje „posvećen, sankcionisan i svečano potvrđuje određeno stanje stvari, neki utvrđen red”. Ovaj autor primetiće da je već čin instituiranja čin društvene magije koja stvara razliku *ex nihilo* (Bourdieu 1992, 105–107).

čijeg doprinosa ishod rata ne bi bio isti i time izdvojeni od poražene strane, činili su zatvoreni skup privilegovanih imenom, koji ih je izdvojio i od njihovih drugova i saboraca sa kojima su delili iskustvo rata. Na taj način, preko svojih likova, heroji su delovali na stvarnost dajući joj predstavu o stanju stvari i odnosu snaga u ratu i u miru.

Zbog uloga u ratu i žrtve koju su podneli, narodne heroje nije jednostavno problematizovati. Iako je zemlja za koju su se borili i koja ih je stvorila nestala, ovi likovi čine još uvek aktivne simbole. U procesu razbijanja Jugoslavije i stvaranja novih nacionalnih država na njenom tlu 90-ih godina XX veka, pojavili su se novi herojski likovi, tako da već duže vreme paralelno postoje stari narodni heroji i heroji u novim postjugoslovenskim državama⁴. Svi ovi likovi su povezani sa događanjima u kojima se, uz žrtve, raspala Jugoslavija. Tako se desilo da su, dok su proglašavani herojima za jedne, automatski postajali zločincima za druge. U tom procesu, likovi narodnih heroja postali su suvišni i nekompatibilni s osnovama novih nacionalnih država, nekadašnjih jugoslovenskih republika. Još jednom je sećanje na rat trebalo predefinisati preko suptilnih mehanizama koje nude herojski likovi. Ove promene herojskih paradigmi i herojskih likova napravile su pometnju. Redefinisanje kolektivnih identiteta pratilo je skrnavljenje i rušenje spomenika i bista narodnih heroja.

Postjugoslovenske države nalaze se u procesu redefinisanja figura sećanja i stvaranja novih herojskih mitova. U ovim procesima preispituju se i likovi narodnih heroja iz NOB-a, pogotovu onih čiji se simbolički kapital dodiruje sa područjima u kojima se grade novi društveni simboli⁵. Zbog toga je potrebno razumeti kontekst u kome su nastajali likovi narodnih heroja, zatim šta predstavljaju tipovi narodnih heroja i kakva im je društvena uloga.

---

⁴ Kao osnivači nezavisne Republike Hrvatske, heroizovani su Franja Tuđman (Belaj&Škrbić Alempijević 2014) i general Ante Gotovina (Pletenac 2014), dok se u istoj funkciji u Republici Sloveniji našao slovenački političar Jože Pučnik (Komel 2014), koji je igrao odlučujuću ulogu u nezavisnosti Slovenije. O stvaranju heroja – ikona u i nakon ratova devedesetih u bivšim jugoslovenskim Republikama v. Belaj, Škrbić Alempijević 2014; Čolović 2000; Fikfak 2014; Pletinac 2014.

⁵ Dok se u prvo vreme ukidalo herojstvo i oduzimalo herojsko zvanje i orden neposlušnim ličnostima – Savi Stanojeviću (1952) i Milovanu Đilasu (1957), u periodu nakon 90-ih godina sve više se herojskih ličnosti našlo u procesima preispitivanja njihovih ratnih i posleratnih uloga i dela za koja su odlikovani. U skorašnje vreme problematizovani su likovi, vrednosti i simboli narodnih heroja – Jove Kapidžića, Žarka Zrenjanina, Josipa Kraša, Rada Končara, Cvija Pajčina i dr. O temama, interpretacijama uzroka i novim tumačenjima herojskih likova i paradigme narodnih heroja, videti u novinskim natpisima koji prate te slučajeve. Često se iz nastale situacije stiče utisak da je jedina herojska karakteristika koje niko neće da se odrekne i zbog čega se „čuvaju“ narodni heroji njihov antifazišizam.

Heroizam u ime naroda – heroji i vođe u službi rađanja države

Heroizam može da se ispolji u različitim situacijama i kontekstima, no čini se kao da oružani sukob i rat predstavljaju njegov prirodni kontekst. Ispoljavanje heroizma u ratu zahteva ličnu hrabrost, neustrašivost, borbenost i odlučnost. Heroizam tada predstavlja akciju, delovanje u kriznoj situaciji za postizanje nekog cilja, bez obzira na ugrožavanje sopstvene sigurnosti i života. Život u ratu više ne pripada čoveku-borcu, već je darovan zemlji, narodu i slobodi za koju se bori.

Dvadeseti vek doneo je narodima zapadnog Balkana velike ratne sukobe i dva svetska rata nakon koga su promenjeni životi miliona ljudi. Nakon Prvog svetskog rata, u novostvorenoj Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca, pojavila se potreba za imenovanjem ratnih heroja. Na ratnom iskustvu boraca i događajima iz rata nastali su kult Solunskih boraca i kult Hiljadu i trista kaplara. Dok se prvi razvijao u okvirima državnih insignija i ceremonija, drugi je ostao neformalni, narodni. Pored formalnog i ritualnog izražavanja počasti odlikovanim ratnicima i palim borcima, osiromašena Srbija, koja je dobila nezahvalan zadatak da na svojim žrtvama izgradi Jugoslaviju, oprezno je koristila ove kultove. U procesu stvaranja Jugoslavije, Srbija je založila svoju u ratu stečenu poziciju za izgradnju identiteta nove zajednice. Grob neznanog junaka iz I svetskog rata, na Avali, kraj Beograda, zamenila je novim spomenikom, autorskim delom jugoslovenskog vajara Ivana Meštrovića, sa ciljem da nova država dobije svoj reprezentativni simbol. Time je simbolički sve svoje žrtve iz Prvog svetskog rata učinila jugoslovenskim nasleđem. Izgradnjom mauzoleja na Avali, spomenika Neznamom junaku, Jugoslavija je dobila svoj prvi i najznačajniji simbol jedinstva.⁶ Mauzolej je izgrađen na mestu na kome je lokalno stanovništvo podiglo spomenik palom srpskom ratniku iz Prvog svetskog rata, 1922. godine. Pali srpski vojnik našao se u funkciji ujedinjenja naroda Jugoslavije⁷. Stari spomenik oblika piramide sa pravoslavnim krstom na vrhu, zamenjen je kovčegom-sarkofagom do koga se stiže kaskadnim stepenišnim prilazima koji vode do kapija na čijem se ulazu nalaze po dve karijatide. Kako je poznato da lik nepoznatog heroja u društvu uvek ima kohezivne funkcije (Anderson 1998), ovaj čin se može smatrati primerom konstruisanja jugoslovenske herojske tradicije u novostvorenoj državi u funkciji konstruisanja jugoslovenske nacije, ali i činom na koji je dominantno brojnija srpska zajednica pristala radi unifikacije jugoslovenskog prostora.

⁶ Grob neznanog junaka ima funkciju da obezbedi nacionalni centar za kult palih, koji će podsećati žive na njihovu ličnu i na nacionalnu misiju (Smith 2003, 46).

⁷ Spomenik je kralj Aleksandar poklonio i posvetio budućim pokolenjima Jugoslovena. Prema zvaničnoj interpretaciji Neznani vojnik je dao svoj život za „oslobodjenje i ujedinjenje” Srba, Hrvata i Slovenaca (Ignjatović 2010, 624).

U toku i posle Drugog svetskog rata pojavio se veliki broj heroja, komunista i skojevaca, kojima je dodeljen orden Narodnog heroja Jugoslavije. Zvanjem i ordenom odlikovano je 1322 ličnosti za heroizam ispoljen u Drugom svetskom ratu. Izgrađen na ideologiji bratstva i jedinstva simbolizovao je zajedničko učešće u antifašističkoj borbi i zajedničke težnje svih jugoslovenskih naroda u ratu. Njihov lik i delo opisani su i reprezentovani mnogo puta kroz različite narativne i vizuelne izvore, a imena heroja postala su sveprisutna nevidljiva snaga države. Ogroman je uticaj narodnih heroja Jugoslavije na stvaranje slike o nepobedivosti jugoslovenske narodne armije, monolitnosti bratstva i jedinstva i sakralnosti komunističke partije Jugoslavije. Bez narodnih heroja ne bi bilo moguće stvoriti sliku o Jugoslovenu kao pobunjenom, pravednom izdanku slovenskog juga čije su prve vrednosti sloboda, bratstvo naroda i jednakost. Bez njihovih likova nije moguće razumeti povezanost naroda i partije, i izvore partijskog autoriteta.

Tokom građanskih ratova poslednje decenije XX veka, u kojima je nestala Jugoslavija, ponovo su se pojavili neki novi likovi kojima su prirpisivani herojski atributi. No njihova uloga i značaj u ovom nesrećnom građanskom ratu, u kojima su do izražaja došli svi jugoslovenski nacionalizmi, gde se često nisu mogli identifikovati svi neprijatelji, bila je sada znatno drugačija. Jugoslovenska narodna armija, koja se do tada smatrala odbrambenom i u funkciji zaštite svih stanovnika, proglašena je, u jugoslovenskim republikama zahvaćenim građanskim ratom, za agresora. Jasno su se izdvojile zvanične verzije prema kojima je svaka od učesnica u ratu birala svoje heroje rata i antiratna, popularna kod najvećeg broja stanovnika, koja je kao heroje neformalno izabrala ličnosti koje su se suprostavljale ratu i ciljevima rata čak i ako su u njemu učestvovala. Nasuprot nacionalističkim tendencijama koje su se nalazile u korenu ratova i čije težnje su oblikovale likove novih heroja, našli su se Jugosloveni, ratom negirana nacija koja je svoj identitet snažno vezivala za tekovine Drugog svetskog rata.

Antropologija narodnih heroja Jugoslavije

Narodni heroji Jugoslavije nastali su izdvajanjem i odlikovanjem ličnosti za dela i zasluge načinjene u toku Drugog svetskog rata na teritoriji države Jugoslavije. Imenovani su odlikovani zvanjem i ordenom u više navrata u toku i nakon rata⁸. Njihov institucionalizovani izbor u određenim vremenskim periodima ukazuje na kontekst i potrebu na koju su referisali, kao i na društvene funkcije koje je njihov izbor ispunjavao, dok će izdvojeni i opisani likovi heroja obeležiti vrednosno-orijentacioni sistem zemlje i društva.

---

⁸ O vremenu, uslovima i načinu izbora narodnih heroja Jugoslavije v. Petrović 2001; Lučić-Todosić 2015.

Simboličke uloge koje su vršili narodni heroji potvrđuje da se radi o likovima koji konstituišu kolektivno pamćenje. Kao deo kolektivnog pamćenja likovi heroja predstavljaju kulturno oblikovane, društveno obavezujuće figure sećanja⁹, pomoću kojih se stvara i održava kolektivno pamćenje i kolektivni identitet naroda. Ove idealizovane ličnosti predstavljale su modele za identifikciju sa ratnim putem, likom i delom narodnog heroja. Postajale su neka vrsta kolektivnih identitetskih markera-označitelja i uzora na kojima je počivalo posleratno socijalističko jugoslovensko jedinstvo i socijalistički jugoslovenski partiotizam.

U antropološkom smislu mogu se izdvojiti tri pristupa ispitivanja heroizma narodnih heroja, posmatranog kao društveno-istorijski artefakt koji deluje preko institucije heroja:

- 1) strukturni, pomoću koga se može morfološki opisati fenomen ratnog jugoslovenskog heroizma (kroz nosioce zvanja i ordena, pripadnost određenim skupinama, i sl.) i uočiti promene u intenciji dodeljivača u odnosu na tipove heroja u različitim izbornim kontekstima;
- 2) funkcionalni, kojim se sagledavaju društvene funkcije izabranih heroja kroz intencije registratora u vreme kada su se desili njihovi izbori;
- 3) simbolički, kroz koji se tipovi heroja posmatraju kao modeli-koncepti socijalne epistemologije i društvene ontologije.

Posmatrani iz antropološke perspektive stvoreni likovi narodnih heroja predstavljaju kulturno-istorijsku kategoriju, na čiji su nastanak uticali kako ratni tako i posleratni ciljevi. Stoga su oni simboli i znaci jednog vremena i društva koje ih je stvaralo. Izabrani i izdvojeni među učesnicima rata, označeni i slavljani, proizvod su zatečenog društveno-istorijskog trenutka jedne generacije i vrednosnog modela njenih stvaralaca i konzumenata. Fiksirani u narativima o herojima, ovi likovi učvrstili su se dugo vremena u jugoslovenskoj i postjugoslovenskoj kulturi kao figure sećanja. Herojski likovi reprodukovani kroz različite medije (literatura, filmovi, skulpture i dr.) čine kulturno oblikovane, obavezujuće jedinice figura sećanja pomoću kojih se stvara i održava kolektivno pamćenje i kolektivni identitet (Assmann 2005, 44). Rekreativajući se u društvenom životu preko mrtvih i živih narodnih heroja, heroji predstavljaju više nego stvarne osobe, oni su idealni likovi, legende i simboli koji se pojavljuju periodično u oblastima života u od javnog interesa (Klapp 1948, 135). Povezani su sa kategorijom naroda, idejno sa narodnom kulturom i trebalo je da otelotvore „biće naroda“ u ratu, a zapravo su poslužili kao slika ratne i posleratne organizacije komunističke partije koja je preko likova narodnih heroja reprezentovala lice države i svoje lice. Funkcionalno su bili vezani za teritorijalne jedinice, Republike iz

---

⁹ O konstrukciji, značenju i promenljivosti signifikacije herojskih likova v. Vukas Lugarić 2014; Subotić 2011.

kjih heroji potiču i označavali su meru ratnog učešća – doprinosa stanovnika tih teritorija u ratu¹⁰.

Ova kulturna kategorija obeležena je procesom svog nastanka, teritorijalnom distribucijom likova narodnih heroja, povezanošću sa socijalističkim kultom narodnih heroja, reprezentativnošću modela-tipova heroja koje je otelotvorila, dualnošću svoje reprezentacije (mrtvi i živi heroji), višestrukim funkcijama koje je ispunjavala i devastacijom herojskih likova i statusa u skladu sa promenom državnih granica i promenom etničke strukture stanovništva i dominantnih ideoloških usmerenja novih država. Raspadom zemlje, za čiji su se nastanak vezivali, i partizansko-socijalističkog jugoslovenstva koje su otelotvorili, ovi su se likovi našli na udaru novih političko-državotvornih obrazaca i konstruktora herojskih identiteta.

Nastali, najpre kao zahtev grupe i komunikacioni model za prenošenje poruka o herojskoj borbi i herojskoj smrti, a zatim kao izraz društvenog priznanja zaslužnim pojedincima, kroz Zvanje i Orden Narodnog heroja Jugoslavije (Rudež 1987; Petrović 2001; Lučić-Todosić 2015) likovi narodnih heroja uplovili su u društvenu stvarnost i postali popularni i često korišćeni simboli borbe jugoslovenskih naroda za antifašističko delovanje i oslobođenje od okupatora u Drugom svetskom ratu. Ipak narodni heroji nisu deo spontanih sećanja na nezaboravne ratne ličnosti. Oni su, kao što kaže Pijer Nora (Norra 1989), mesta sećanja, odnosno namerno stvorene figure sećanja¹¹. Bez heroizacije, većina ovih likova otišla bi u zaborav. Njihov izbor označio je koja su to privilegovana sećanja i ličnosti koje čuvaju i održavaju njeni stvaraoci i podržavaoci. Pored toga, priča o narodnim herojima nosi u sebi jednu dublju, mitsku dimenziju. Narodni heroji, kao izabrani likovi čija je primarna funkcija da održavaju sećanje na rat, njegove ciljeve i ishod, deo su prošlosti koja poseduje strukturu koja se repetativno ponavlja kroz svoje nosioce i učestvuje u stvaranju Mita o narodnim herojima¹². Osim toga, ovi isprepletani likovi obrazuju mozaik čija

¹⁰ Već u prvom izdanju Zbornika narodnih heroja Jugoslavije iz 1957. godine data je analiza učešća broja narodnih heroja prema različitim kriterijumima, od kojih je jedan poreklo iz neke od jugoslovenskih Republika – iz Slovenije 161, Hrvatske 282, Bosne i Hercegovine 278, Srbije 259, Crne Gore 244 i Makedonije 66, i to će postati mera kojom se izražava najpre ravnopravna zastupljenost svih avnojevskih teritorijalnih jedinica, zatim i odnosa broja heroja u odnosu na broj stanovnika, što je posledično služilo za verifikaciju uspostavljenog novog društvenog reda i legitimizaciju „nove klase“.

¹¹ Pisci biografija narodnih heroja svedoče u prvom Zborniku o težini i delikatnosti svog posla, pogotovu što se za 500 narodnih heroja gotovo izgubio trag, a podaci za 2/3 narodnih heroja bili su „oskudni i neprovereni“, te su naknadnim intervencijama autora biografija dopunjeni i oblikovani (Petrović 1957, 1003)

¹² Džordž Mos (George Mosse) je ovaj mit video kao način pomoću kojeg se ratna stvarnost transformiše u značajne i svete događaje (Mosse 1991, 12). Određenje mita

su ratna iskustva postala paradigma ratne stvarnosti u okupiranoj zemlji. Taj mit nije fiktivan jer dolazi od ljudi koji su videli i iskusili stvarnost rata¹³. On predstavlja deo utemeljujuće istorije koja ne prolazi istorizacijom, već teži da dobije trajno značenje i postane stalno prisutna u sadašnjosti jednog društva, koje iz nje crpi orijentacionu snagu za budućnost. Njegova uloga sastojala se, pre svega, u oblikovanju slike o ratnoj stvarnosti kao o značajnim i svetim događajima.

Koncepti i oblici heroizma

Fenomen heroizma može se pratiti duboko kroz ljudsku istoriju, sveprisutan je i, kroz mnogobrojne primere, svedoči o empirijskoj i psihološkoj vrednosti koje ima za društvo i pojedinca. Heroizam se prepoznaje i otkriva u likovima izuzetnih ličnosti – heroja. Postati herojem svojevrsno je priznanje i nagrada koje zajednica daje pojedincu, ali i više od toga. Heroj ostaje da „živi“ kao lik koji i nakon fizičke smrti ličnosti prenosi kroz generacije ključne vrednosti svog dela. Vrline koje prenose likovi heroja iz Homerovih epova ili vrline izabranih Svetaca o kojima pišu svete knjige velikih religija traju vekovima. Heroji su toliko prisutni u društvu da su pojedini autori posmatrali društvo kao kodificiran sistem heroja, a problem heroizma kao centralni problem ljudskog života (Becker 1973).

Heroj nije samodovoljni subjekat, njegova vrednost se ogleda u onoj meri u koju je sposoban da odgovori i potvrdi ulogu koju mu je dodelila društvena grupa njegovih savremenika (Jauss 1974, 300). Dok je heroizam smisao i razlog herojevog postojanja, apoteoza¹⁴ – obožavanje heroja – jeste obaveza publike koja neprekidno evocira likove heroja i odaje im počast. Od odnosa između zajednice, društva i pojedinca zavisiće da li će se uspostaviti distanca od lika heroja ili će se okrenuti ka kolektivnoj fascinaciji herojima i arhaičnim ritualima (Jauss 1974, 296)

---

u odnosu na istoriju nije uvek jednostavno zato što se mit najčešće shvata kao manifestacija neke laži ili lažne svesti koja se dekonstruiše i stavlja ad acta pomoću istorijske istine. Mi ćemo se držati drugog određenja mita u odnosu na istoriju koja mit doživljava kao formu u kojoj se istorija vidi očima identiteta (Asman 2011, 44). O preplitanju mitskog i istorijskog diskursa v. Mosse 1991.

¹³ Već nakon Prvog svetskog rata, stvoren je i održavan u Evropi mit o ratnom iskustvu i novoj rasi ljudi koja je simbolizovala ratna obećanja. O karakteristikama ovog mita v. Mosse 1991.

¹⁴ Terminom apoteoza (starogrčki: ἀποθέωσις, latinski: ἀποθέωσις = „pretvaranje u boga“) ili deifikacija (od lat. deifico = „učiniti bogom“) označava se uzdizanje čoveka među bogove.

Heroizam je poseban kvalitet koji ispoljava heroj. Može se konceptualno definisati kao dobrovoljno rizikovanje fizičkih povreda i smrti u svrhu odbrane ljudi i ideja. Heroizam je stoga čin ili delo po kome se prepoznaje heroj. Dok se heroizam ispoljen u ratu smatra gotovo očekivanim, neophodnim, časnim i uzvišenim (Žirar 1990; Evola 2011), njegova kasnija reprezentacija namenjena je potomstvu i utiče na njihove dalje akcije. U ratu ispoljeni heroizam zauzima posebno mesto u društvu, obavezujući potomstvo na moralnu obavezu koju ima prema mrtvim herojima (Smith 2003). Duhovi nacionalne prošlosti uzdižu se oko nacionalnih heroja i velikana koji su obeležili istoriju određene države i naroda. Herojska prošlost naroda znak je burne i uspešne prošlosti, u kojoj su savladani neprijatelji i prevladane nevolje. Lik palog heroja se iz tako interpretirane prošlosti pojavljuje kao kohezivni element, onaj koji rešava krize i ujedinjuje zajednicu oko svoga lika i dela (Anderson 1998, 21–22). Heroizam ispoljen u ratu smatra se nepohodnim, časnim i uzvišenim.

Koncept heroizma menjao se kroz istoriju. Reč heroj potiče od grčke reči *hērōs* (množina *hērōes*), što označava zaštitnika. U klasičnoj grčkoj mitologiji odnosi se na „čoveka koji je rođen iz veze boga i smrtnika“ (8. v. p. n.e.) i koji pokazuje izuzetnu hrabrost i sposobnost da se žrtvuje za druge.

Heroizam predstavlja vrhunac ljudskog ponašanja, najplemenitiji čin koji ljudi mogu izvesti, a herojev život najdostojniji ljudski život. Heroj je ljudska figura najbliža bogovima. Rane koncepcije heroja izdvojile su kao herojske kvalitete snagu, apoteozu i muškost (Hughes-Hallett, 2004). Osnovni herojski model vodi poreklo od arhajskog grčkog modela heroizma koji je kroz vekove ostao u suštini nepromenjen, čak i nakon velikih promena, hristijanizacije Rimskog carstva.

Antički koncept heroja razlikuje dva srodna, ali ipak različita oblika. Pored heroizma uzrokovanog fizičkim rizikom postoji i heroizam u službi ideja. Istaknuti primeri ova dva herojska obrasca su Ahil i Odisej. U jednom značenju heroj je oznaka za slavnog i hrabrog ratnika, koji je spreman da položi život kako bi stekao besmrtnu slavu i nastavio da živi u socijalnoj sferi, u sećanju svojih potomaka. Ovaj obrazac se koristi u epskim narativima koji veličaju smrt heroja koji polaže svoj život na oltar otadžbine dok je još u punoj snazi i tako stiče besmrtnost. U drugom, heroj označava divinizovano biće koje je živelo životom smrtnika, ali je zbog zasluga ili nekog značajnog dela, nakon smrti, zaslužilo božanski status (apoteozu) (Stevanović 2008).

Tragovi antičkog kulta heroja datiraju još od X veka p. n. e. Arheološki izvori svedoče da je ovaj kult postao naročito popularan u vreme pojave i razvoja polisa, u poslednjoj četvrtini VIII veka p.n.e. Pretpostavlja se da je kult služio kao opravdanje i podrška za uspostavljanje nove društvene organizacije koja se od trenutka nastanka polisa nije više zasnivala na krvnom i plemenskom srodstvu. Kult heroja u antičkoj Grčkoj pokazuje puno paralela sa pogrebnim ritualima i kultom predaka, koji od njih preuzima neke etape rituala. Ali dok je kult predaka zasnovan na krvnom srodstvu i veri u božansku moć predaka, za kult heroja

karakteristično je da je direktno povezan sa političkim promenama, opadanjem moći porodičnih klanova i s uspostavljanjem nove državne organizacije kojoj je ovaj kult trebalo da posluži. Uočeno je da je socijalna funkcija oba kulta ista – osnaživanje društvenog poretka i religijsko opravdanje solidarnosti grupe koju garantuje podrška divinizovanih pokojnika (Stevanović 2008, 21–22).

Tokom renesanse pojavio se novi oblik heroizma, koji je bio zasnovan na hrišćanskoj religiji, samožrtvovanju i mučeništvu. Obnovljene su određene biblijske predstave o herojskom nasilju koje opravdava Bog (Miller 2000, 15). Ova istorijska promena herojske paradigme imala je za posledicu uspostavljanje duhovne identifikacije s herojem.

S pojavom nacionalne svesti i nacionalnog duha u XIX veku, pod uticajem romantizma, jačaju predstave o nacionalnim herojima i herojskoj prošlosti naroda. Nacionalno–romantičarski duh otelotvorio je nacionalnog heroja. Heroj je zamišljan kao veliki čovek, koji se uzdiže do dominantnog mesta u svom društvu i u svojoj epohi da bi ga obavezao na novi, jedinstven istorijski obrazac (Caralye [1841] 1993; Miller 2000).

Veliki društveni prevrati proizveli su svoje heroje. Prva zemlja socijalizma izabrala je gotovo 13000 Heroja Sovjetskog saveza. Njihovi idealizovani herojski i mučenički likovi i dela promovisali su sovjetsku ideologiju. Heroji su bili prototipovi novog sovjetskog čoveka koji je u svemu bio bolji, vredniji, izdržljiviji, verniji nego prosečan ruski građanin. Grandiozni likovi herojske sovjetske imaginacije (Aleksandar Matrosov, Zoja Kosmodemjanskaja, Pavlik Morozov i dr.) poznavali su samo jedan autoritet, autoritet partije. Slika sovjetskog proleterskog heroja oslanjala se na veze iz prošlosti, pa su Sovjeti svoje nove heroje smatrali naslednicima heroja seljaka, pobunjenika Pugačova i kozačkih razbojnika (Miller 2000, 24).

Dinarski heroizam: od ratničkog maskulinog stereotipa do kulturnog obrasca idealnog Jugoslavena

Antropogeograf Jovan Cvijić, istražujući Balkansko poluostrvo na prelazu iz XIX u XX vek, veliki deo svojih opservacija posvetio je opisivanju etnopsihičkih tipova¹⁵. Kao bitnu karakteristiku dinarskog etnopsihičkog tipa izdvojio je sklonost ka heroizaciji ličnosti i događaja u epskoj pesničkoj formi i visoko vrednovanje ratničkog maskulinog heroizma. Cvijićeve „Homo Dinaricus” živeo je ispunjavajući herojski kod¹⁶, prema kome se merila i pojedinačna vrednost

¹⁵ Rekontekstualizacija Cvijićeve etnološke rada i naučnog doprinosa otkrila je da je zasnovan na romantičarskom pristupu i obojen nacionalnim tendencijama. Vidi u: Kovačević (1980, 2010), Pišev (2010)

¹⁶ Gotovo vek kasnije, etnolog Banović utvrdiće da su herojski standardi dinaraca normirane rodne uloge, nastale na osnovi ratničko–stočarsko–pljačkaškog privređivanja, koje su se održavale pomoću fikcionalnih etnoloških i istorijskih narativa (v. Banović 2011).

njegovog života. Od njega se očekivala neustrašivost u borbi i ispoljavanje ratničke violentnosti – kojom se odražavala energija borca i njegov potencijal za borbu. Osnovni motiv koji se nalazi u korenu vojničkih (pa samim tim i herojskih, op. autora) vrlina dinarskog življa, smatrao je Cvijić, jeste visoka nacionalna svest i izražena nezavisnost ovih ljudi. Dinarski junaci su se kalili u bitkama i ratovima, a njihove borbene osobine razvijale su se u zavisnosti od duhovnih i moralnih osobina herojevog temperamenta, ali i od „duha vremena” i od uticaja sredine. Očuvanje nacionalnog identiteta osnovni je razlog zbog koga je društvo jasno postavilo norme i očekivanja od heroja, smatrao je Cvijić. Sasvim u duhu svog vremena on je verovao da najdarovitiji junaci, koji ostvare ogroman uticaj u društvu, mogu da postanu pokretači masa i revolucionari (Cvijić 2006, 21). Cvijićevo ratničko „Homo Dinaricus” mogao se interpretirati kao predstavnik dinarske herojske rase¹⁷ koja se najpre izjednačavala sa srpskim življem, da bi, kroz heroizaciju ličnosti s ovih prostora posle Drugog svetskog rata postala primer multietničkog heroizma, dva naroda i tri vere.

Da je dinarski heroizam odlika mentaliteta pre nego nacionalna ratnička veština, ukazao je nemački antropolog i slavista Gerhard Gezeman (Gezeman 1968, 2003) nastavljajući Cvijićevim stopama da istražuje crnogorsko društvo u prvoj polovini XX veka. On je opisao određeni tip ponašanja i verovanja koji je obeležavao „duševni sklop” ličnosti stanovnika Crne Gore i izdvojio model heroičke ličnosti. Odredio mu je granice rasprostiranja i uočio promene koje su se pojavile u odnosu na Cvijićevo model dinarskog heroizma. Takođe je shvatio da je reč o propisanom obrascu koji nije odraz faktičkog stanja u crnogorskom društvu. Primetio je kako se dinarski heroizam transformiše i racionalizuje „od ratničkog u patriotsko, od plemenskog u građansko, od pastoralnog i rustikalnog u ekonomsko, od plemenske zajednice u državno i građansko” (Gezeman 2003, 43). Gezemanova dinarska heroička ličnost u velikoj meri je odgovarala opštem sociološkom i folklornom prikazu Crnogoraca toga vremena, odnosno predstavljala je intersubjektivni konstruisani model za dalje identifikacije. Značajno je i njegovo prepoznavanje nosilaca herojskih narativa (agonalne priče, epa i kratke herojske priče) preko kojih teče proces heroizacije, kao rezervoara za građenje nacionalnih simbola i identiteta. Visoko postavljene herojske norme i pravila „čojstva i junaštva” oblikovale su heroizam Crnogoraca kao ideal života i smrti svih njenih stanovnika. Gezeman nalazi da ovaj kult heroja ima sve odlike religije, da je u vezi sa kultom predaka kod patrijahalaca, čiji je tragove otkrio u pohrišćanjenom i pocrkvenjenom kultu domaćeg zaštitnika, u srpskoj „slavi” (Gezeman 2003, 129).

Korak dalje otišao je Vladimir Dvorniković (1939) postavljajući karakterologiju Jugoslovena kao kapitalno delo nove jugoslovenske nacije, koja udružuje tri

---

¹⁷ Dinarski antropološki tip otkrio je u Crnoj Gori, krajem XIX veka, Jan Deniker, francuski antropolog. O antropološkim karakteristikama i nekim varijetetima ovog tipa v. Vlahović 2008.

naroda koja, kako je smatrao, poseduju zajedničke odlike rase. Najčistiji oblik ove rase smatrao je da živi u području Dinarskih planina. Stoga se dinarski heroizam smatrao reprezentativnom osobinom novog jugoslovenskog čoveka. Odlike idealne jugoslovenske ličnosti oslikane su preko prototipa dinarskog čoveka, koji poseduju odlike dinarske ratničke rase. Rasa je za Dvornikovića predstavljala ustaljene i nasleđene fizio-psihološke tipove koji imaju značajnu ulogu u stvaranju karakteristika naroda (Dvorniković 1939, 163). U strukturi jugoslovenske narodne duše, prepoznao je heroizaciju osobitog duha i stila (Dvorniković 1939, 327).

Jugosloveni, svi bez razlike, a naročito oni iz južnih brdskih predela, hrabri su i izdržljivi ratnici, ne toliko ofanzivnog koliko defanzivnog duha. Izrazito, često do fanatizma i krajnje rešenosti raspaljeno, slobodoljublje unosi u njihv stil borbenosti neku naročitu upornost i gorčinu. Ima naroda i rasa jačeg trenutnog borbenog elana, ali istra-jniji, u otporu zagriženiji borac teško će se naći. (Dvorniković 1939, 333)

Dvorniković će najpre zapaziti maskuline antropološke odlike kod dinarskih žena, da bi kasnije ustvrdio da je svet dinaraca priznavao i ženama ratničke kvalitete i gotovu mušku auru (Dvorniković 1939, 209). Sve ovo je podržavalo tezu da je stanovništvo koje naseljavalo širu oblast dinarskih planina posedovalo odlike dinarske ratničke rase. Najviša vrednost i cilj plemensko patrijahalne kulture dinaraca bili su njeni borbeni i herojski kvaliteti. Istovremeno nalazio je da se ovi kvaliteti ne mogu odvojiti od njihove tragične sudbine i usuda.

Heroizam u likovima narodnih heroja

Izbor Narodnih heroja Jugoslavije izvršen je u periodu od 1942. do 1977. godine¹⁸, prema donetim normativima¹⁹ koji su definisali zahteve koje heroji

¹⁸ U ovom periodu vršen je izbor individualnih narodnih heroja Jugoslavije. Zvanje i orden narodnog heroja Jugoslavije dobilo je 1322 lica. Izuzetak iz ove grupe je major Milan Tepić, poslednji narodni heroj Jugoslavije, kojem je Orden dodeljen 1991. godine, neposredno nakon što je u samoubilačkoj akciji digao u vazduh skladište municije u kasarni u Bijelovaru. On pripada grupi likova narodnih heroja po karakteristikama da je branio Jugoslaviju i bio vojnik i oficir JNA. Prema svemu ostalom on ne pripada izabranoj skupini heroja, niti po vremenu za koje se vezuju događaji iz herojskih narativa i biografija, ni prema konačnom ishodu njegove žrtve. Ipak, kao lik on je paradigmatičan zato što će obeležiti poslednji herojski pokušaj odbrane vrednosti jednog društvenog sistema, ali i zbog neverovatne poduhvatnosti-istovetnosti njegovog dela sa delom mitsko-istorijskog srpskog heroja Stevana Sindelića.

¹⁹ Ova oblast bila je formalno uređena preko normativnih akata i legislativnih dokumenta: Odluka o ustanovljenju Zvanja narodni heroj (Bilten VŠ br.12–13 decembar 1941– januar 1942); Ukaz o odlikovanjima u narodnooslobodilačkoj borbi (15.08.1943); Objašnjenja (3.10.1944); Upustva o načinu predlaganja i dodeljivanja ordena

treba da ispunjavaju, počev od „osvedočenih herojskih dela na bojnopolju“ i „herojskog držanja pred neprijateljem“, smrti „na bojnopolju, u zatvorima i logorima“ (Rudež 1987, 48), sve do posleratnog izražavanja heroizma kao priznanja za lične i kolektivne zasluge. Pritom je doneto još jedno, ne manje važno pravilo za selekciju heroja, da su ličnosti koje se biraju u ovo zvanje „besprekorno čisti ljudi“ i da „žive u svesti naroda kao heroji“ (Rudež 1987, 48), odnosno da će se izbor vršiti u skladu sa dominantnim etičkim principima. Završetak rata 1945. godine dočekala je jedna generacija koja je formirala službenu zajednicu sećanja na rat. To je učinila najpre preko Saveza komunističke omladine Jugoslavije, a zatim i preko Saveza udruženja boraca Narodnooslobodilačkog rata Jugoslavije. Rat je obeležen kao istorijska i politička prekretnica, dok je epitet herojski i priznanja koja uz to idu ponela generacija pobednika. Jedinstvo ove generacije bilo je i službeno zaštićeno institucijom narodnih heroja. Oni su obeležili pobedu nad nadmoćnim svetskim i domaćim neprijateljima i promovisali u ratu ispoljene vrednosti i životne stilove (solidarnost, borbenost, odricanje, žrtvovanje). Tako su „dugo uspešno povezali protivurečna iskustva pojedinaca u hegemonu perspektivu koja je veličala antifašizam i revoluciju“ (Kuljić 2008, 96). Heroizacija partizanskog rata tekla je kroz izbor likova narodnih heroja koji su reprezentovali ratnu sliku lika, izbor, put i smrt heroja. Više od dve trećine izabranih heroja nisu bili živi u trenutku izbora, dok su živi narodni heroji u vreme izbora već bili uključeni u vojnu i državnu hijerarhiju zemlje kao visoki vojni i državni funkcioneri.

U biografijama narodnih heroja objavljenim u zbornicima narodnih heroja²⁰ data je reprezentacija njihovih likova. Zadatak ovih zbornika bio je da predstave heroje i održavaju herojsko ime – simbol u kolektivnoj memoriji grupe. Izborom ličnih podataka, opisom herojskog puta, dela i smrti (ili funkcije koju su obavljali nakon rata) profilisale su herojske imidže. Iz biografija herojskih ličnosti uočavaju se dodatni kriterijumi za izbor heroja, od učestvovanja u prelomnim događajima iz istorije NOB-a, do članstva u partiji (Komunističkoj partiji Jugoslavije i Savezu komunističke omladine Jugoslavije) i iskazanoj spremnosti na ličnu žrtvu.

Iako su se heroji imenovanjem izdvojili iz zajednice i postali najistaknutija lica rata, partizanski heroizam je reprezentovan kao deo kolektivnog heroizma naroda, proistekao iz viševjekovnog narodnog otpora i buna. Narodni heroj je time postajao još uzvišeniji lik, neko za koga se vredi žrtvovati. Primer recepcije

---

(14.10.1944) i Zakon o ordenjima i medaljama Demokratske Federativne Jugoslavije (12.06.1945), Statut Ordena narodnog heroja (1946), i Zakon o odlikovanjima (1955).

²⁰ Najobimnije zbirke biografija Narodnih heroja publikovane su u zbornicima: Zbornik narodnih heroja Jugoslavije, 1958, 1975, 1984; Djeca heroji (Indić 1985) i Heroine Jugoslavije (Bjelić, Svirčić 1980). Na internet portalima (http://vuksftrj.se/istorija/heroji_iz_nob/index.html; sr.wikipedia.org/Народни_херој_Југославије, i drugim) mogu se danas pronaći biografije narodnih heroja prenete iz ovih Zbornika.

ovog uzajamnog odnosa nalazimo u sećanju učesnika rata, dr Vladimira Bakarića, narodnog heroja Jugoslavije, jedne od najznačajnijih ličnosti KPJ i kreatora jugoslovenske politike:

Nitko nije pokazivao toliko samopožrtvovanja kao taj naš partizan, kao čovjek onoga kraja, kao žene, plemenite i veličanstvene u svojoj žrtvi. Nije riječ samo o svijesti da se može poginuti, da će mnogi poginuti. U karakteru onih ljudi bilo je nešto divnije: puna, čista spremnost da se pogine samo da se drugome spasi život. Možda znate onaj slučaj s Kozare: skojevci, štiteći komunistu, starog revolucionara Ivu Marinkovića organiziraju njemu izvlačenje i na sebe navlače Nijemce. To nije bio zadatak. Takav se zadatak ne može dati. To je bila vlastita volja. Izraz naravi, odraz vijere: Marinković je taj koji je Kozari neophodan! To su bila čudesna vremena, dani samog herojstva. Tu su se stvarali odnosi u kojima niču najplemenitiji osjećaji. Otud čvrstina našeg fronta, tu se kovalo jedinstvo organizacije. (Popović 1976, 13)

Refleksija na „čudesna vremena“ bitna je zato što će podsetiti političke aktere iz 70-ih godina XX veka na potrebu očuvanja jedinstva u političkim centrima i gde se nalazi izvor njihove političke moći²¹. Heroj je aktuelizovan kao učesnik herojskog vremena, neko bez koga se nije moglo izvršiti povezivanje naroda i partije. U podnetoj kolektivnoj narodnoj žrtvi ističe se značaj žrtve skojevaca i komunista za konačni ishod rata, ali i spontano žrtvovanje običnih ljudi u zaštitu lokalnih vođa. Altruističko žrtvovanje naroda u spašavanju herojevog života potvrdiće zauzete pozicije heroizovanih političkih delatnika i potvrditi važnost uzajamnih odnosa izgrađenih tokom borbe za slobodu. Preplitanjem kolektivističkih i žrtvenih elemenata u opisima ratnih iskustava, na koje će se pozivati u memoarima učesnici rata, svojstveno je zajednicama s jakim srodstveničkim vezama. To će ostaviti pečat na još jednoj karakteristici ovog herojskog modela. Naime, u godinama posle rata, herojima su proglašavani bliski srodstvenici – braća, sestre, očevi, sinovi, supružnici, i sl. Ovakva herojska paradigma kao da je pokazivala da sve što je benefit heroja treba da ostane u krugu porodice-partije.

Proces izbora narodnih heroja pokazuje da su izabrani likovi heroja društveno konstruisani tipovi i da su odgovarali zahtevima vremena u kome su birani. Tako je u toku rata najčešći izbor heroja tipa branioca-oslobodioca, krajem rata oslobodioca i vođe, dok će period sećanja i uspostavljanja kulta heroja pratiti veće prisustvo heroja mučenika i živih narodnih heroja. Od februara 1942. godine, kada je proglašen prvi narodni heroj, do Drugog zasedanja Avnoj-a 29.11.1943. godine, odluku o imenovanju u zvanje narodni heroj donosio je Centralni komitet KPJ, na predlog Vrhovnog štaba. Izbor ratnih narodnih heroja

²¹ Kako se izbor narodnih heroja uvek nalazio u domenu političkog tela, on je simbolizovao koliko uloge koje su heroji, članovi KPJ i SKOJ-a imali u toku rata, toliko i odnose unutar KPJ. Izbor i kasnije recepcije i reprezentacije herojskih likova obeležile funkcije koje su likovi ispunjavali u tim periodima.

generisan je izvršenjem herojskih dela u borbi i usmrćenjem u zatvoru. Heroji se predlažu i biraju nakon smrti. U periodu formiranja nove organizacije partizanske vlasti i državnog uređenja do oslobođenja zemlje, maja 1945. godine, u herojski ratni kod upisuju se heroji ratne pobeđe. Njihov izbor podvući će žrtvenu stranu rata i uključiti u herojski panteon državljanke iz drugih zemalja (SSSR-a, Albanije, Italije, Mađarske i Poljske). Heroji su generisani najpre priznanjima za organizovanje oružanog otpora, smrću u borbi sa neprijateljem, ali i za celokupno strateško rukovođenje i pobeđu u ratu.

Koliko god je rani heroizam narodnih heroja, iskazan preko ličnog doprinosa, hrabrosti i smrti heroja, bio apelativni²², tj. imao je za cilj da afirmiše, angažuje i uključi nove borce u najširi narodni front, toliko je pozni heroizam države, koja je u narodne heroje promovisala svoje funkcionere, performativni, ekskluzivan i populistički. Odražavao je uspostavljeni poredak u vladajućoj partiji (KPJ), državno jedinstvo njenih Republika, jačinu i ugled Jugoslovenske narodne armije. To je heroizam kome je svrha bila izgradnja ugleda i autoriteta institucija i državnih funkcionera.

Početak pedesetih godina XX veka došlo je do masovnog proglašavanja narodnih heroja Jugoslavije. U tom periodu preko hiljadu izabranih ličnosti došlo je zvanje i Orden narodnog heroja Jugoslavije. Generisala ih je potreba države i vladajuće komunističke partije da se obeleže značajni datumi iz rata. Odata je pošta mrtvim herojima i priznate su herojske zasluge i novostečeni društveni status živim narodnim herojima. Odnos živih i mrtvih narodnih heroja bio je gotovo jedan prema dva, na jednog živog narodnog heroja, proglašavana su dva mrtva heroja. Nakon preokreta u jugoslovenskoj politici, zbog rezolucije Informbiroa, ponovo su aktuelizovani narodni heroji. Načinjen je njihov veliki povratak u društvo, najpre simbolički, a zatim i faktički. Samo u periodu od 1949. do 1953. godine Institut za narodnu umjetnost iz Zagreba prikupio je oko 20.000 pesama iz NOB-a, a u jugoslovenske političke ceremonije vraća se dodeljivanje Ordena narodnih heroja Jugoslavije zaslužnim učesnicima rata. U godini jubileja 1951. godine, pred obeležavanje destogodišnjice od početka rata i podizanja partizanskih ustanka u Republikama, proglašeno je trista pedeset osam narodnih heroja. Sledeće godine izabrano je sto heroja, dok je sećanje na velike ratne ofanzive generisalo šesto trideset tri narodna heroja. Nakon ovih masovnih proglašenja u godinama koje su sledile njihov broj je gotovo zanemariv: u 1955. godini proglašena su dva narodna heroja, od 1962–1971. godine

---

²² Prvi narodni heroj, Petar Leković, nosi auru srpskog ratnika iz I svetskog rata, borca i patriote. On će u korpus značenja heroizma narodnih heroja uneti elemente kontinuiteta ratničke tradicije i patriotizma, kao ličnost koja u rat odlazi sa dva sina stasala za borbu. Predstavlja heroja koji se iskazuje najpre kroz herojska dela u kojima će do izražaja doći njegova izuzetna snaga i odanost. Herojska smrt zatećiće ga već ovenčanog zvanjem narodni heroj, koje će mu, nakon smrti, još jednom biti potvrđeno.

proglašena su tri heroja, u 1973. godini proglašeno je devet narodnih heroja i u 1974. godini jedan narodni heroj. U naletu heroizacije rata i revolucije izvršen je transfer znaka heroja sa ličnog na kolektivni. Ordene narodnih heroja dobijaju „gradovi heroji”, jedinice NOVJ-a i društveno-političke organizacije. Poslednji talas heroizacije označio je sve Jugoslovane kao heroje.

U godini proslavljanja desetogodišnjice ustanka najviše heroja je proglašeno tokom jula (5. jula 1951. godine: pedeset sedam narodnih heroja) i decembra (20. decembra 1951. godine: dvesta trideset devet narodnih heroja). Prva grupa proglašanih heroja smestila se između Dana borca (4.07.) i Dana ustanka u Srbiji (7.07.) i imala je komemorativnu funkciju, izbornom ličnosti označila je sećanja na borce i komandante. Desetogodišnjica formiranja Prve proleterske udarne brigade, 22. decembra 1951. godine, bila je povod preimenovanja Jugoslovenske armije u Jugoslovensku narodnu armiju i obeležavanje Dana JNA. Za tu priliku imenovana je do tada najveća grupa narodnih heroja (20. decembra: dvesta trideset devet heroja, 21. decembra: jedan heroj, 22. decembra: dva heroja). Među odabranim ličnostima, šezdeset pet odlikovanih oficira i funkcionera FRNJ bili su živi narodni heroji. Dobijanje Ordena i zvanja narodnog heroja Jugoslavije je istovremeno njihova promocija jer su živi heroji učesnici i svedoci prvog reda. Stajući „rame uz rame“ sa mrtvim herojima, preživeli borci, sada sa statusom narodnog heroja, pokazuju da je rat za njima ali i da će braniti u ratu stečeni mir sada na novim pozicijama. Ovaj odnos u korist izbora živih heroja povećao se već u narednom izboru. Od sto proglašanih narodnih heroja u 1952. godini, živih je bilo šezdeset. To ukazuje da su heroji dobili nove funkcije u kulturnom sećanju. Prvi put je promocija postala bitna gotovo kao komemoracija. Ovim je izjednačen lik mrtvog narodnog heroja sa likom živog narodnog heroja, a simbolika svete smrti ratnika i mučeničke smrti komunista, za zemlju i ljude, preneti je na likove heroja funkcionera.

Koncept heroizma reprezentovan preko likova narodnih heroja najčešće se poziva na ustanak, kojim je označena neraskidiva veza između naroda i partije. Motiv ustanka u likovima narodnih heroja bitno određuje herojevo ratno iskustvo, kao i ulogu koju je heroj ostvario u ratu. Ovo je jedan od najzastupljenijih simbola narodnog rata i predstavlja tačku susreta „slavne prošlosti“, odabrane ratne stvarnosti i veze koja je nastala iz jedinstva partije s narodom.

Likovi narodnih heroja poslužili su za konstrukciju državnog praznika Dana ustanka, koji se proslavljao u svakoj Republici. Veliko obeležavanje državnosti ovih jedinica izvršeno je izborom narodnih heroja neposredno pre i na datume ustanka u tim Republikama, na desetogodišnjicu njihovog formiranja na Drugom zasedanju Avnoj-a. Izbor narodnih heroja iz Srbije izvršen je 6.07. i 7.07.1953. godine, iz Crne Gore 10.07. i 13.07.1953. godine, iz Slovenije 21.07. i 22.07.1953. godine, iz Hrvatske i Bosne i Hercegovine 24.07.1953. godine i 11.10.1953. godine heroji iz Makedonije. Obeležavanje Dana ustanka u svakoj

Republici, dobilo je tako jasne obrise i istaknute likove. Ovim su fiksirani određeni datumi, a narodni heroji postali su tačke oslonca jugoslovenskih socijalističkih praznika, Dana ustanka naroda u svakoj Republici i Dana Republike. Pozivanje na narodni-partizanski ustanak preko likova narodnih heroja označiće, u jugoslovensko-komunističkom diskursu, izraz želja svih jugoslovenskih naroda za ponovnim stvaranjem nove jugoslovenske nacije na drugačijim osnovama. Partizansko jugoslovenstvo utemeljeno je i održavalo se na mitu o bratstvu i jedinstvu (Nikolić 2015). Lik narodnog heroja Žikice Jovanovića Španca, heroizovan je preko čina ispaljivanja prve ustaničke puške – mitizovanog obrasca iz Prvog srpskog ustanka²³, dok najveći broj heroja iz Crne Gore imaju u svojim biografijama potvrdu o učešću u ustanku u Crnoj Gori.

Analiza likova narodnih heroja pokazuje je da je njihov heroizam reprezentovan preko kategorija herojskog dela, herojske smrti i herojskog vođstva, da se ove kategorije često kombinuju na različite načine, ali i da postoje heroji bez vidljivih herojskih atributa²⁴. Svaka od ovih kategorija pokazivala je očekivane herojske osobine pri izgradnji herojskih tipova, ali i sasvim neočekivane varijacije. Među herojima braniocima-oslobodiocima našli su se heroji isporuke i osvete, zatim jedan deo heroji bez herojskog dela i herojske smrti, kao heroji i bez herojskog vojnog vođstva. Koncept heroja vođe širi se sa ratno-taktičkog u domenu duhovnog-ideološkog vođstva, preko likova heroja političkih komesara. Kao uzvišeni primer smrti svesno date za pobjedu novog društva i vremena reprezentovana je žrtva skojevca-komuniste predstavljena kroz čin herojskog samoubistva²⁵.

Smrt heroja, jedan je od prvih motiva-generatora heroizma narodnih heroja. Od prvih izveštaja sa ratišta u Biltenima Vrhovnog štaba, kao uslov-razlog za stupanje u red narodnih heroja navodi se herojska smrt. Gotovo svi narodni he-

²³ U ovaj herojski obrazac uvelo ga je obraćanje okupljenom narodu na seoskom vašaru i ubistvo dva žandara.

²⁴ Analiza konstrukcije likova i tipova narodnih heroja rađena je za potrebe izrade doktorata na Odeljenju za etnologiju-antropologiju, Filozofskog fakulteta Univerziteta u Beogradu. Poređenja i klasifikacija tipova narodnih heroja Jugoslavije vršena je na osnovu herojskih biografija u kojima su reprezentovani herojski likovi. Zbornici narodnih heroja (1957, 1975, 1982) sadrže standardizovane biografije narodnih heroja Jugoslavije i predstavljaju proizvod jedne koncepcije istorijske stvarnosti koja se koncentriše oko izabranog lika i deluje u postojećem istorjskom diskursu. Biografije heroja predstavljaju univerzalan kulturni znak čija je glavna funkcija održavanje prisutnim imena heroja u kolektivnoj memoriji grupe. Sve biografije su istovetno strukturirane i pomoću njih se može analizirati lik heroja i njegovu herojsku uloga i priču. Uloga i doprinos heroja, dati su u formi istorijske konstante sa otvorenom šemom u koju su se od slučaja do slučaja, u različitim izdanjima Zbornika, dodavali potrebni elementi priče. Teorijski pristup v. Makolkin 2000; Klapp 1964.

²⁵ V. Dedijer 1983.

roji proglašeni tokom rata su mrtvi narodni heroji. No njihova borba i njihova smrt nije obična, besmislena smrt u borbi. Njihova smrt je smrt sa značenjem. Narativna reprezentacija smrti prve žene narodnog heroja, mlade Marije Bursać, po lepoti i tragici može da se meri sa smrću epskih heroina. Mlada i puna života, unosi neophodan polet i energiju i otkriva kako se živelo i ratovalo u partizanskim jedinicama. Kroz njen lik smrt dobija drugo značenje. Smrt nije više neočekivana, strašna i nepredvidiva, već dobija smisao i cilj. Marija Bursać je simbol nove narodne žene – partizanke, koja kroz put koji je prošla od odlaska u partizane do herojske smrti, pokazuje kako se stiče rodna jednakost i šta znači njena smrt u kontekstu nastanka nove Jugoslavije.

Među izabranim mrtvim herojima nalazi se veliki broj heroja umorenih nasilnom smrću. Oni su kroz diskurs narodnih heroja uvedeni u kategoriju heroja mučenika, iako se većina može smatrati tek nesrećnim žtvama rata. Heroji mučenici obično umiru za određeni princip protiv superiornog neprijatelja ili proganjani od strane moćnih tirana. Njihova smrt se smatra za plemenitu smrt, jer umiru boreći se za princip, izdani od strane svojih prijatelja (i/ili sunarodnika) i savladani od strane neprijatelja (Klapp 1962). Likovi narodnih heroja mučenika javljaju se kao heroji koji umiru od posledica torture ili fizičkog mučenja; heroji koje su neprijatelji ubili streljanjem i vešanjem nakon teškog i/ili dugotrajnog mučenja; i heroji koji su izvršili herojsko samoubistvo. Gotovo polovina žena narodnih heroja nalazi se u ovoj kategoriji – četrdeset četiri od devedeset jedne²⁶.

Dok su herojska pobeda u bici i smrt heroja najviše tačke u narativima o herojskoj borbi za slobodu naroda, mučenička smrt heroja najviše je što heroj može dati grupi kojoj pripada. U načinu umiranja heroja – mučenika postoji učešće trijumfa. Heroji dokazuju svoju „nepobedivost“ čak i u porazu, a smrt se, paradoksalno, vidi kao pobeda života i ideje za koju se heroj bori. Izborom narodnih heroja čija smrt simboliše žrtvu i mučeništvo izvršen je uticaj na stavove i ponašanje, prenose se vrednosti i uverenja i generišu kolektivni identiteti. Herojski likovi posvetiće svoj život slobodi zemlje i otići u smrt sa jednim zavetom, zavetom komunističkoj partiji i drugovima.

Visoke postavljene vrednosti dinarskog heroizma koje su obuhvatale ispoljavanje ratničkog maskulinog heroizma, kao zbir ratničkih veština odrazile su se u jednom delu herojskih likova čiji se heroizam očitavao kroz učešće u glavnim bitkama i sukobu sa najjačim neprijateljem, komandovanju partizanskim jedinicama, i sl. Međutim, postoji veliki broj narodnih heroja kod kojih nisu vidljive

²⁶ Zvanje i orden Narodnog heroja Jugoslavije dodeljeno je 91 ženi, od kojih je 73 poginulo u toku rata i jedna neposredno nakon rata. Od kada je Marija Bursać proglašena narodnim herojem Jugoslavije 1943. godine, pa sve do 1974. godine kada će Milka Bosnić postati najmlađi i poslednji proglašeni narodni heroj, heroizam žena heroja snažno je uokvirio sećanje na rat. Masovno učestvovanje žena u NOB-u, i u političkim organizacijama, stvorilo je od njih, nakon rata, novu društvenu i političku snagu.

ove karakteristike i koji se ne iskazuju u nekoj od favorizovanih ratnih uloga (bombaša, kurira, mitraljesca, komandanta, i sl.) i ne dočekuju herojsku smrt. To su heroji bez herojskog dela i/ili herojske smrti, čiji se doprinos očitava u idejnom herojskom vođstvu i aktivnom učestvovanju u političkom radu sa borcima i narodom. Kao ratni herojski doprinos heroizovan je preko likova narodnih heroja političkih komesara i zatvorenika, tzv. revolucionarni doprinos, prenosilaca političke misli i ideja.

Zaključak

Preko sveprisutnih likova heroja vladajuća socijalna imaginacija stvarala je i reprodukovala sublimirani heroizam ratnika, vođe, žrtve i mučenika. Ne samo da ih je preko zvanja i Ordena Narodnog heroja Jugoslavije, predstavila i uvela u društvenu stvarnost, već je njihovim izborom ukazivala na ličnosti, dela, događaje, interpersonalne odnose i sve ono što čini vrednost i suštinu njihovog ratnog doprinosa. Postavljeni standardi za izbor heroja predstavljali su odraz društvenih zahteva, dok su likovi bili znaci pomoću kojih se uspostavljala narušena društvena ravnoteža²⁷. Razvoj događaja u zemlji tokom i nakon Drugog svetskog rata iz korena su poremetili i promenili državu, njen identitet, nosioce autoriteta, društvene elite i vrednosne orijentacije njenih stanovnika. Preko Zvanja i Ordena narodnih heroja, državno rukovodstvo izražavalo je svoj odnos prema nasleđu rata i formiranju nove Jugoslavije. Dok su mrtvi heroji davali doprinos u komemoracijama i sećanjima na rat, živi narodni heroji bili su nosioci visokih državnih i vojnih funkcija i nosioci društvene uloge „Narodni heroj Jugoslavije“. Izbor narodnih heroja označio je za lokalne zajednice (u selima, varošicama i gradovima) potvrdu postojanja sopstvenih oslobodilačkih i revolu-

---

²⁷ Drugi svetski rat na teritoriji Jugoslavije bio je višeslojan i složen, ali je pod uticajem vladajućih elita godinama interpretiran jednolinijski i mitopolitički. Socijalistička Jugoslavija bila je država rođena iz rata, oblikovana ratnim iskustvom i programom jugoslovenske komunističke partije za stavljanje pod kontrolu etničkih i verskih nacionalizama. (vidi Nikolić 2015; Pavlović S. 2009). Ipak, tako utvrđen razvoj ratnih dešavanja bio je stabilna komponenta u neizvesnom razvoju posleratnih događaja. Voditi rat i upravljati zemljom bile su dve različite stvari. Propagandna ‘herojska’ retorika pokazala se ujedinjujućom tokom rata i mogla je da kroz herojske likove amortizuje sve razlike i opravda donosiocel odluka. S druge strane, posleratni razvoj događaja doveo je jugoslovenske komuniste u situaciju u kojoj nije bilo mesta za prepuštanje i povlačenje. Rezolucija IB-a značila je da se moraju odreći svog glavnog ideološkog uporišta. Autoritet koji su crpili iz toga našao se na testu. Odgovor koji je usledio bio je surov i brutalan. Samo u političkom zatvoru na Golom otoku bilo je zatočeno (prema podacima do 1963.) 16.101 zatvorenika, od kojih je tokom izdražavanja kazne stradalo 413.

cionarnih snaga, čije ih je prisustvo u ratu i u miru štitilo i osiguravalo im status u novom poredku. Narodni heroji će zajednici iz koje su potekli osigurati identitet i potvrditi ključne vrednosti, dok će recepcija i usvajanje likova ratnih heroja iznova pred generacije koje dolaze postavljati pitanja o patriotizmu i vrednosti žrtvovanja za otadžbinu.

U kontekstu heroizacije Drugog svetskog rata u Jugoslaviji mit o narodnim herojima razvijao se tokom godina vođen spoljašnjim i unutrašnjim motivima dodeljivača. U zavisnosti od perioda u kom je nastajao pričao je sopstvenu priču o ratu naglašavajući zaslužne učesnike i njihov ratni doprinos. Idejno je nastao u jezgru političke organizacije KPJ I SKOJ-a pod uticajem sovjetskog herojskog modela, ali se kasnije prilagođavao društvenim i istorijskim prilikama, proširivši ratni narativ s odbrambeno-oslobodilačkog na žrtveno-mučenički. Zaokružen do kraja rata ovaj herojski model uključio je likove oficira i boraca sovjetske Crvene Armije. Velika popularnost ovog Ordena među borcima i narodom i teške mere koje je sprovodila KPJ preuzimajući upravljanje zemljom, učinili su da se za njim posegne u godinama kriza za zemlju i partiju, po prvi put nakon završetka rata 1949. godine, a zatim i u godinama koje su sledile.

Posleratni ciklus proglašavanja narodnih heroja odvijao se u kontekstu legitimacijske procedure političke moći²⁸. Stvoreni su novi izvori autorizacije u društvu i angažovana nova legitimacijska procedura, koja je počivala na likovima narodnih heroja. Tako će pozicije mrtvih narodnih heroja predvodnika – vođa i živih narodnih heroja predvodnika – vođa stajati kao slike u ogledalu. Vrednosti, dela i smrt mrtvih narodnih heroja činiće simbolički kapital koji prenose i reprezentuju živi narodni heroji, sada već na položajima u vojnom i političkom vrhu države.

Herojski obrasci i modeli reprezentovani tokom i na samom kraju rata, obuhvatili su glavne herojske tipove: heroja branioca-oslobodioca, heroja vođu i heroja mučenika. Ovi tipovi su se zadržali i u najvećem ciklusu proglašavanja, početkom 50-ih godina XX veka, jedino što će se promeniti njihova distribucija u okviru tipa. Tako da će period sećanja na rat obeležiti znato veći izbor heroja-mučenika u svim varijantama. To će ukazivati na žrtveni karakter rata, i na moralni, ratni i politički autoritet Komunističke partije Jugoslavije.

Izbor likova narodnih heroja morao je ispravno reprezentovati ono što je poseban kvalitet herojskog lika i dela. Zbog toga što ličnosti narodnih heroja nisu mogle da prate tok transformacije partije izašle iz rata, a dodeljivač je bio

---

²⁸ Heroizam je posebno važan u legitimizacijskoj proceduri vlasti kada ona počiva na harizmatiskim osnovama. Prema Veberu, postoje tri čista tipa legitime vlasti. Validnost njihove legitimnosti može da se zasniva na: racionalnim, tradicionalnim ili harizmatičnim osnovama. V. Weber 1968, 215.

svestan da herojski lik živi kroz dela i uverenja živog heroja, orden je oduzet dva puta (Stanojeviću i Đilasu).

Likovi narodnih heroja, čineći reprezentativne primere ratničkih i duhovnih kvaliteta, oslikavali su vrednosti i ideale herojske generacije i omogućili su društvu da se uključi u proces afektivnog usvajanja istorije, za koji je Aleida Asman (Asman 2011) utvrdila da je vid mita. Mit o narodnim herojima ima odlike političkog mita, pre svega zato što pokreće osećanja, ujedinjuje i motiviše. Sačinjen je od niza uzastopno smenjujućih slika, čiji su protagonisti znani i neznani heroji. Ove slike su predstave jedne ratne stvarnosti i ratne drame, formirane kroz društveni konsenzus istorijske istine.

Revolucionarni imaginarijum pobjednika, narodna etika, vrednosti patrijalnog društva i državotvorni interesi i vrednosti učestvovali su u izgradnji njihovih likova. Sva bol, nesreća i složenost rata razrešeni su kroz heroje rata. Vremenom je slabila potreba za herojima ratnicima, a pojačavala se potreba za herojima žrtvama i herojima mučenicima. Vrednosti koje su iskazane kao simbolički kapital kroz kategoriju narodni heroj, bile su vrednosti kojima je rukovodstvo KPJ stavljalo do znanja koji su to iskazani kvaliteti ličnosti i dela obezbeđuju ikoničnost, uticaj i odlazak u večnost. Grupa koja je kanonski izdvojila i opisala heroja to je učinila prema kriterijumima koji su omogućili da najbolje odrazi svoje potrebe, dodeljujući mu značaj, a samim tim i značenje u tekućoj društvenoj semiozi. Stanovništvu Jugoslavije, kroz kulturne artefakte (spomenike, rituale, javna obeležja, dokumenta, memoare, i sl), preneto je sećanje na heroje rata sa simboličkim značenjem.

Simbolički povezani u jednu celinu, likovi narodnih heroja prezentovali su alegorijske slike visokih simboličkih vrednosti. U njima su se kretali heroji i vodili jedan rat čiji je ishod nagovešten, gotovo sudbinski i mitski. Tu su kroz svoja dela i herojsku smrt potvrdili istovetnost u delovanju i mišljenju, posvećenost i odlučnost u borbi. Svedočili su o jednoj žrtvovanoj generaciji jugoslovenskih komunista koji su poginuli na samom početku rata, o vitalnosti partijske organizacije koja se obnovila preko rata zahvaljujući snazi i energiji mladih boraca i mučeničkoj žrtvi skojevaca i komunista dato za očuvanje partije.

Apstraktni idealni likovi heroja zaslužni su za građenje slike o aktivnim učesnicima rata, koji nose posebene kvalitete i zato predstavljaju modele za uzor. Na ovom nivou herojski likovi nalazili su se u funkciji povećanja solidarnosti među članovima zajednice i taloženju u istorijskom sećanju. Stvaraoci narodnih heroja u svoj izbor herojskih likova uključili su heroje koji su sakralizovali ratno iskustvo jugoslovenskih komunista i istakli mučeničku, a ne žrtvenu stranu rata.

Literatura

- Anderson, Benedikt. 1998. *Nacija: zamišljena zajednica*. Beograd: Plato.
- „Apoteoza“. 1966. *Enciklopedija Leksikografskog zavoda*. I. Zagreb: Jugoslavenski leksikografski zavod.
- Asman, Alaida. 2011. *Duga senka prošlosti: kultura sećanja i politika prošlosti*. Beograd: Biblioteka XX vek.
- Assmann, Jan. 2005. *Kulturno pamćenje: pismo, sećanje i politički identitet u ranim visokim kulturama*. Zenica: Vrijeme.
- Banović, Branko. 2011. „(Ne)mogućnost istraživanja tradicionalnog crnogorskog maskuliniteta“. *Antropologija* 11 (1): 161–180. <http://www.anthroserbia.org/Journals/Article/876>
- Becker, Ernest. 1975. *The denial of death*. New York: MacMillan Publishing Company.
- Belaj, Marijana, Nevenka Škrbić Alempijević. 2014. “Remembering ‘The father of the contemporary state of Croatia’”. *Traditiones* 43 (1): 79–109. DOI 10.3986/TRADITIO2014430107
- Bilten glavnog štaba narodno–oslobodilačkih partizanskih odreda Jugoslavije, broj 1, 10.08.1941. U: *Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu Jugoslovenskih naroda*, Tom II, Beograd 1949, str. 14.
- Bourdieu, Pierre. 1992. *Što znači govoriti: Ekonomija jezičnih razmjena*. Zagreb: Naprijed.
- Cvijić, Jovan. 2006. *Psihičke osobine južnih Slovena*. Beograd: Srpska književna zadruga.
- Čolović, Ivan. 2000. *Bordel ratnika: folklor, politika i rat*. Beograd: Biblioteka XX vek.
- Dedijer, Vladimir J. 1983. „O partizanskom samožrtvovanju i herojskom samoubistvu“. *Glas Srpske akademije nauka i umetnosti*, Odeljenje istorijskih nauka, knj. 3, 219–281.
- Dvorniković, Vladimir. 1939. *Karakterologija Jugoslovena*. Beograd: Kosmos.
- Evola, Julius. 2011. *Metaphysics of war, battle, wictory and death in the world of tradition*. Arktos media.
- Fikfak, Jurij. 2014. “Leaders and heroes of the nation”. *Traditiones* 43 (1): 7–11. DOI: 10.3986/traditio2014430101
- Frye, Northrop. 1991. *Mit i struktura*. Sarajevo: Svjetlost.
- Gezeman, Gerhard. 1968. *Čojstvo i junaštvo starih crnogoraca*. Cetinje: Obod.
- Gezeman, Gerhard. 2003. *Crnogorski čovjek*. Podgorica: CID.
- Hughes-Hallett, Lucy. 2004. *Heroes: A history of hero worship*. New York: Knopf Doubleday Publishing Group.
- Ignjatovic, Aleksandar. 2010. “From constructed memory to imagined national tradition: the tomb of the unknown Yugoslav soldier (1934–38)”. *The Slavonic and East European Review* 88 (4): 624–651.
- Jauss, H.R., Bennett, B., Bennett, H. 1974. “Levels of identification of hero and audience”. *New literature history* 5 (2): 283–317. DOI: 10.2307/468397
- Klapp, Orrin E. 1948. “The Creation of Popular Heroes”. *The American Journal of Sociology* 54 (2): 135–141. <https://www.jstor.org/stable/2771362>
- Klapp, Orrin E. 1954. “Heroes, villains and fools, as agents of social control”. *American sociological review* 19 (1): 56–62. DOI:10.2307/2088173
- Klapp, Orrin E. 1962. *Heroes, Villains, and Fools: The Changing American Character*. Prentice–Hall, Englewood Cliffs, NJ.

- Kovačević, Ivan. 1980. „Etnološka proučavanja psihičkih pojava”. *Etnološke sveske*, br. 2, 23–34.
- Kovačević, Ivan. 2016. „Cvijičevi etnopsihički tipovi – od stereotipa do kulturnog obrasca”. U *Jovan Cvjić i srpska etnologija i antropologija*, uredili Matić i sar., 81–91, Beograd.
- Kuljić, Todor. 2008. „Istorijske, političke i herojske generacije: nacrt okvira i primena”. *Filozofija i društvo*, br. 1, 69–107. DOI: 10.2298/FID0801069K
- Lučić-Todosić, Ivana. 2015. „Genealogija ‘narodnog heroja’, određivanje okvira za istraživanje herojskog lika unutar kategorije ‘zvanja’ i ‘ordena’ kao koda vremena”. *Antropologija* 15 (3): 139–155. <http://www.anthroserbia.org/Journals/Article/1987>
- Makolkin, Ana. 2000. *Anatomy of Heroism*. New York, Ottawa, Toronto: Legas.
- Miller, Dean. 2000. *The epic hero*. Baltimore: The Johns Hopkins University Press
- Mosse, George. 1991. *Fallen soldiers: Reshaping the memory of the world wars*. New York, Oxford: Oxford University Press.
- Nikolić, Kosta. 2015. *Mit o partizanskom jugoslovenstvu*. Beograd: Zavod za udžbenike.
- Nora, Pierre. 1989. “Between memory and history: Les Lieux de Memoire”. *Representations*, No. 26, Special issue: Memory and counter-memory (Spring), 7–24.
- Pavlović, Momčilo. 2009. *Dokumenti CIA o Jugoslaviji: 1948–1983*. Beograd: Institut za savremenu istoriju.
- Pavlović, Stevan K. 2009. *Hitlerov novi antiporedak: Drugi svetski rat u Jugoslaviji*. Beograd: Clio.
- Petrović, Ljubomir. 2001. „Narodni heroji u Jugoslovenskom društvu 1942–1980. godine”. *Vojno-istorijski glasnik*, br. 1/2, 123–134.
- Petrović Slobodan (ur.). 1957. *Zbornik narodnih heroja Jugoslavije*. Beograd: Omladina.
- Pišev, Marko. 2010. „Ko je ko u Kraljevini SHS: Formalna analiza Cvijićeve rasprave o jedinstvu južnih Slovena”. *Etnoantropološki problemi* 5 (2): 55–79. <https://doi.org/10.21301/eap.v5i2.3>
- Pletenac, Tomislav. 2014. “From conviction to heroism: The case of a Croatian war general”. *Traditiones* 43 (1): 111–123. DOI 10.3986/TRADITIO2014430108
- Popović, Jovo. 1976. *Kazivanja dr Vladimira Bakarića: To su bila čudesna vremena, dani herojstva*. Zagreb: Vjesnik.
- Rudež, Stojan. 1987. *Odlikovanja SFRJ*. Beograd: Službeni list.
- Smith, Anthony D. 2003. *Chosen peoples: sacred sources of national identity*. New York: Oxford university press.
- Stevanović, Lada. 2008. “Human or superhuman: the Concept of Hero in Ancient Greek Religion and/in Politics”. *Glasnik Etnografskog instituta SANU* 56 (2): 7–22.
- Subotić, Milan. 2011. „(De) konstrukcija mita o heroju: slučaj Pavlika Morozova“. *Temе: časopis za društvene nauke* 35 (4): 1693–1713. Niš: Univezitet u Nišu.
- Turner, Victor. 1983. *Od rituala do teatra*. Zagreb: August Cesarec.
- Vlahović, Petar. 2008. „Dinarski tip i njegovi varijeteti u Crnoj Gori“. *Glasnik Antropološkog društva Srbije* 43, 7–14.
- Vukas Lugarić, Danijela. 2014. „Boško Buha i Pavlik Morozov: novi (jugoslavenski/sovjetski) čovjek u tijelu malenoga dječaka“. *Narodna umjetnost* 51 (2): 133–154. DOI: 10.15176/vol51no207
- Weber, Max. 1968. *Economy and society: an outline of interpretive sociology*. Vol. 1, New York: Bedminster Press, 215.

Ivana Lučić Todosić
The Scientific Veterinary Institute of Serbia, Belgrade

*Heroism in Characters of People's Heroes:
Spent Symbolic Capital of Yugoslav Nations?*

The socially constructed, institutionally elected People's heroes of Yugoslavia first linked narratives on World War Two in Yugoslavia into the coherent entirety, and then through later usages they marked the spatial and symbolic world in which the inhabitants of Yugoslavia lived, moved and worked. Dead and living People's heroes, as bearers of the highest values, represented the symbolic capital that influenced the formation of the collective identities of twenty million Yugoslavs. Through canonized heroic biographies, the paradigmatic patterns and values upon which heroic characters were created are revealed. The paper considers the heroism of those People's heroes as a symbolic capital inherited by the Yugoslav nations. The aim was to determine the structure of this heroic model and to discover the similarities and differences between the universal heroic values, the heroic paradigm of Homo Dinaricus and the heroism of socialist national heroes. As exponents of the heroic relevancy of the historical moment, national heroes discover the empirical and ontological side of their heroism.

Key words: heroism, People's Heroes of Yugoslavia, biography, figures of remembrance, symbolic capital

*L'héroïsme des personnages des Héros du peuple :
le capital symbolique des peuples de Yougoslavie dépensé?*

Construits socialement, choisis institutionnellement, les Héros du peuple de Yougoslavie ont d'abord relié dans une unité cohérente les récits sur la Deuxième Guerre mondiale en Yougoslavie, pour ensuite à travers des usages ultérieurs marquer spatialement le monde symbolique dans lequel vivaient, circulaient et travaillaient les habitants de la Yougoslavie. Les héros morts et vivants, en tant que porteurs des valeurs les plus hautes, représentaient un capital symbolique qui a exercé de l'influence sur la formation des identités collectives de vingt millions de Yougoslaves. À travers les biographies des héros canonisés sont révélés les modèles et les valeurs paradigmatiques sur lesquels ont été édifiés les personnages héroïques. L'article considère l'héroïsme des héros du peuple comme un capital symbolique dont ont hérité les peuples de la Yougoslavie. L'objectif a été de définir la structure de ce modèle héroïque et de découvrir les ressemblances et les différences entre les valeurs héroïques universelles, le paradigme héroïque de l'Homo Dinaricus

et l'héroïsme. En tant que représentants de la pertinence héroïque du moment historique, les héros du peuple dévoilent le côté empirique et ontologique de leur héroïsme.

Mots clés: héroïsme, héros du peuple, Yougoslavie, biographie, figures de la mémoire, capital symbolique

Primljeno / Received : 20.11.2019

Prihvaćeno / Accepted : 6.12.2019.